

Lõhnapoeetika Carolina Pihelga romaanis „Vaadates ööd”

PIRET PÖLDVER

Viimastel aastatel on meelelise kujutuse uurimisele eesti kirjandusteaduses üha rohkem tähelepanu pööratud (nt Marling, Talviste 2022; Ojam, Tomberg 2016). Lõhnataju on paljudes keeltes sõnaliselt kõige keerulisemalt väljendatav meel (Majid jt 2018: 11370), samal ajal tingib lõhnasõnade vähesus kõnekujundite kasutamise. Artiklis vaatlen haistmismeele funktsioone Carolina Pihelga romaanis „Vaadates ööd” (2022), mille retseptsiooniski said tähelepanu meelelised elemendid. Näiteks tõi Lilli Luuk esile aistingulised detailid, nagu „sõõrmetesse jäänud lõhn, üksik heli, õhu liikumine näo ees” (Luuk 2023: 127), ning lisas, et autor „sunnib lugejat omagi keha pingule tõmbama, meeli erksaks teritama, nii et kopsud on täis toomingate ja tolmu lõhna ja silmad omaenese ööd” (Luuk 2023: 129). Arvustaja e. g. s. rõhutas piasjade olulisust ja nende poeetilist seotust sisuga: „[---] meelde jäävad need kõige väiksemad asjad, lõhnad, käed. Mälestuste ebakindlust ja ähmasust annavad raamatus hästi edasi lausete rütm ja sõnakasutus [---].” (e. g. s. 2023: 113) Merlin Kirikal (2023: 1128) tõi esile, et romaan on „[r]õhutatult aistilise kujutusviisiga – nüüdisaegses afekti- ja kehakeskses kirjandus(teadus)es üsnagi levinud pruuk”. Kirikal (2023: 1128) nimetas romaani poeetiliseks mõtiskeluks ning Luuk võrdles romaani Pihelga luulega: „Kuigi romaan toimib mõjusalt ka ilma, et lugeja autori luulet lugenud olekski, on read seotud, samale lõimele kootud” (Luuk 2023: 128). Teose ülesehituses ja retseptsioonis mängib olulist rolli Pihelga taust luuletajana, mis on suunanud autori proosatki tõlgendama luule kaudu.

Romaan algab lausega „See lõhn oli kodu lõhn” (Pihelgas 2022: 9), millele järgneb sissejuhatus fiktsionaalsesse maailma lõhnakirjelduste kaudu. Sellisesse algusse on peidetud romaani tegevustikku koos hoidev joon: ema ja tütre ambivalentne suhe, ühtaegu eemaletõukav ja lähedane. Romaani keskne kujund on üksildus, aga olulised on ka läheduse puudus, raskus, kurbus, hüljatus, distantseeritus, tühjus, mida väljendavad meelte, sh lõhnatajuga seotud kirjeldused. Artiklis uurin, kuidas kujutab Pihelgas romaanis „Vaadates ööd” lõhnataju ning millist poeetilist rolli see täidab tegelaste sisemaailma, keskkonna ja põlvkondadeülese trauma vahendamisel. Uurin ühtlasi, milliseid abstraktseid ja kehaliselt tajutavaid metafoore lõhnade kujutamine kätkeb ning kuidas need annavad edasi traumat, ema ja tütre suhte ambivalentsust ja ajaloolist kogemust.

Artiklis annan esmalt ülevaate meelte ja lõhnade rollist nii üldises kui ka kirjandusteoreetilises kontekstis. Seejärel analüüsin Pihelga romaani süžeed ning poeetikat, vaadeldes kitsamalt, mis tähendus on lõhnade nimetamisel, lähtudes hüpoteesist, et meeleliste tunnetuste kujutamises võivad peituda olulised rõhuasetused. Ühtlasi suhestub lõhnapoeetika nüüdisajal levinud meelte ja afektide uurimissuundadega kirjanduses ja kunstis.

Meeled ja lõhnad kirjanduses

Kirjandusteaduses on tajude kujutamist uuritud üldiselt mingi kindla perioodi või kitsalt ühe meelega seoses (Kern-Stähler, Robertson 2023: 4–5). Siinne artikkel keskendub samuti ühele meelele, täpsemalt haistmismeelele. Kuna lõhnade kohta ei ole kindlaid termineid, nagu on olemas näiteks värvide kohta, tuleb lõhnadest rääkides vältimatult kasutada kujundeid – see tähendab, et iga kord, kui püüda lõhnu kirjeldada omadussõnade abil, nihkub keel otsesest osutusest kujundlikule ja kaudsele väljendusviisile (Rindisbacher 1992: 15). Teisisõnu, lõhnade kohta pole üheselt mõistetavat sõnavara ning seetõttu peab keel tegema n-ö kõrvalepõike. Seega kätkeb lõhnade kujutamine suurt poeetilist potentsiaali: olemasolevate sõnade asemel on tarvis leida uusi väljendeid. Keeleteadlase Thomas Hörbergi jt (2022) järgi kasutatakse lõhnade nimetamisel sageli allikapõhiseid kirjeldusi, identifitseerides lõhnu selle alusel, kust need pärit on, või abstraktseid kirjeldusi, mispuhul laenatakse termin mõnest teisest meelest (nägemis-, kuulmis-, kompinismeelest, näiteks *terav*, *kerge*, *õrn*). Sel puhul aitab metafoor edasi anda, mismoodi lõhn intuiitiivselt tundub. Sageli kasutatakse lõhnade kirjeldamiseks hinnangulisi sõnu (näiteks *meeldiv*) ja võrdlust, öeldes „See lõhnab nagu...” (Classen jt 1994: 3). Kirjandusteadlane Rifaat Salman Salih (2024) lisab, et kirjanduses on haistmismeele kujutamise kaudu võimalik esile tuua mälestusi ja tundeid, kuna lõhnade ja emotsioonide vahel on tihe seos – lisaks võib lõhnade mainimine vallandada lugeja enda mälestused.

Ursula Kluwick (2023) on väitnud, et lõhn on kõikidest meeltest kõige „sisse-tungivam”, seda pole võimalik eraldada hingamisest. Haistmine kannab võõra materjali sügavale: kopsudesse, sealt verre ja seeläbi kogu kehasse. Lõhn näitab alati, et sissehingataw õhk sisaldab midagi, see ei ole puhas. Kluwick lisab, et lõhna kujutamine kirjandusteostes paneb ühtlasi lugeja tundma tegelaste tajusid narratiivi ja kindlate meeleolude kaudu. (Kluwick 2023: 237–238, 249) Kirjandusteoses võib lõhnal olla kaks funktsiooni: ühelt poolt siduda tegelane keskkonnaga, teisalt aidata lugejal tajuda maailma tegelase meelte ja vaatepunkti kaudu (Kluwick 2023: 249). Nii nagu raamatutegelaste psühholoogiliseks ettekujutamiseks toetub lugeja oma emotsioonidele ja kogemustele (Mossner 2017: 24–27), saab lugeja teoses kirjeldatud lõhnade, värvide, helide maailma sisseelamisel tugineda oma meeleliste mälestustele ja kogemustele.

Lõhnade väljendamise sõnavara on paljudes keeltes piiratud (Hsu 2020: 43). Eesti keele sõnavara maitse- ja lõhnasõnade kategoorias on kesisem kui näiteks inglise keeles (Toodo 2016: 56). Põhjused, miks lõhnu on keerukas nimetada, on mitmesugused. Aju ei erista lõhnu piisavalt konkreetset, et seostada neid kindla sõnaga; võimalikud on ka kognitiivsed või afektiivsed tõrked, mis tähendab, et lõhna tundmist ja selle sõnastamist võivad segada vaimsed või emotsionaalsed protsessid. Samuti võib lõhnade nimetamist takistada see, et lõhnataju ei haaku keelelise väljendusega, muutes keeruliseks õige sõna leidmise. (Olofsson jt 2013: 1246) Üks lõhnade sõnastamise raskuse põhjusi võib peituda selles, et lõhnamälu asub teises ajuosas kui verbaalne mälu: lõhnad salvestuvad episoodilises, mitte semantilises mälus (Beer 2007: 191–192). Semantilises mälus salvestatakse fakte ja üldteadmisi ning sellele on

keeleliselt lihtsam ligi pääseda kui episoodilisele mälule, kus salvestuvad isiklikud kogemused ja tunded – lõhnad salvestuvadki tajude, emotsioonide ja tunnetena.

Lõhnapoeetikat on eesti kirjandusteaduses varemgi käsitletud. Jaanus Vaiksoo (2012) on vaadelnud lõhnade kujutamist Mats Traadi romaanitsükli „Minge üles mägedele” ja Maarja Vaino (2020) on uurinud Viivi Luige lõhnapoeetikat. Vaiksoo osutab sellele, et Traat elustab lõhnade abil lugeja jaoks ajalugu, tema teoses muutub lõhn Eesti ajaloo eri perioodide sümboliks. Vaiksoo nimetab Traati üheks lõhnatundlikemaks eesti kirjanikuks ning romaanitsükli „Minge üles mägedele” oмамoodi Eesti ajalooks lõhnades. (Vaiksoo 2012: 346) Vaino leiab, et lõhnadel pole Luige loomingus pelk emotsiooni loov tähendus, vaid lõhnamotiiv kannab sõnumit, millest autor ei pruugi teadlikki olla. Lõhnad Luige loomingus on nii tunnete tal-letajad kui ka mälupiltide vallapäästjad, seepärast ongi Vaino „Seitsmendat rahu-kevadet” uurides otsinud kinnitust hüpoteesile, et lapsepõlvest pajatavas raama-tus on oluline koht lõhnadel, ja toonud selle tõendamiseks ohtralt näiteid (Vaino 2020: 853–855). Järgnevalt vaatlen, kuidas meelelised kirjeldused Pihelga poe-etikas aitavad kujutada teose maailma, elustada mälu ning vahendada kogemusi ja unistusi.

Meelte poeetika romaanis „Vaadates ööd”

Harva on lõhn mõnes romaanis esil nii läbivalt, et see on raamatu põhiteema – nagu Patrick Süskindi „Parfüümis” (1985, e k 1994), kus teose keskne teema ongi haistmismeel. Ent leidub teoseid, kus lõhn on oluline mõnes episoodis, see võib käi-vitada sündmused või olla keskkonnakirjelduste peamine motiiv. Pihelga romaani „Vaadates ööd” poeetilises ja afektiivses maailmas on meelelised detailid olulised trauma, kehataja ja põlvkondlike suhete kujutamisel. Teos jaguneb kolme ossa ning keskendub kolme naise – vanaema, ema ja tütre – elule. Kirikal (2023) osutab teoses ilmnevale põlvkonnaülese trauma dünaamikale ning sellele, kuidas trauma laadestub kehasse ja käitumismustritesse, avaldudes iseäralike meeleliste detailide kaudu, nagu kriginal lõhkevad seebimullid. Pihelga kujunditihedas stiilis ei täida aistingud üks-nes illustratiivset funktsiooni, vaid vahendavad näiteks emade ja tütarde keerukaid, sageli ängistavaid suhteid.

Teose esimene osa keskendub päevikulaadsele minajutustusele, kus 30. elu-aastates naise sisemaailma iseloomustavad üksildus, võõrandumine ja lahendamata suhted emaga. Jutustaja takerdub pidevalt minevikku, mille paine koos identiteedi ebastabiilsusega viitab traumakogemustele. Esimese osa keskne sündmus on ema ülestunnistus, et ta on lapsendatud, ning palve tütrele aidata avada seni varjatud perekonnalugu. Katse minevikku kaardistada küll ebaõnnestub, kuid narratiiv suunab lugeja sügavale perekonna varjatud traumadesse. Teose teine osa jutustab vanaema Maša elust Teise maailmasõja ajal, keskendudes vaesusele, vägivallele ja ebakindlusele. Maša kogetud kannatused, sealhulgas lapse sünnitamine ja temast lahutamine vangistuses, moodustavad trauma aluskihi, mille mõju ulatub järgmiste põlvkondadeni. Teose kolmandas osas asetub fookus Maša tütrele Leidale, kes on

esimese osa minategelase ema. Leida kasvab 1970. aastate Tallinnas kasuema juures, kes hoiab tüdruku eest tema päritolu salajas. Noore naise kasvukeskkond on emotsionaalselt jahe ja üksildane. Teoses on kujutatud Leida elu kaht järku: kolmandas osas on ta teismeline, kes alles otsib ennast, ning esimeses osas avaneb ta minategelase perspektiivist individuaalsuse minetanud emana, kes on muutunud tuimaks ema-olendiks, passiivseks mateeriaks, tardunud kuuekümnendates eluaastates naiseks, kelle olemust peegeldavad ümbritsevad asjad ja lõhnad. Lõhn ei ole siinkohal pelgalt taustaelement, vaid samal ajal kujutab mälu, suhteid ja kehalise trauma mõju üle põlvkondade.

Pihelga romaanis leidub palju meelelisi kirjeldusi – peale lõhnade iseloomustatakse helisid, puudutusi, maitseid ja pilte. Aistilisi kogemusi on kirjeldatud lihtsalt, nii et lugejal on hõlbus seostada neid oma elukogemusega. Alexa Weik von Mossneri järgi aktiveerib oskuslik kujundikeele kasutamine lugeja ajus sensomotoorse osa ja loob elava kujutluspildi tajutavast keskkonnast, mille tulemusena tekib kirjeldatud maailmast emotsionaalne kogemus – sel puhul on oluline, et teoses antakse edasi tegelase aistinguid ja tundmusi. See võimaldab lugejal ette kujutada, kuidas on selles fiktsionaalses maailmas olla. (Mossner 2017: 48) Pihelgas annab aga meelelisele kirjeldusele sageli abstraktse üldistuse, tõstes argised detailid poetilisele tasandile. See muudab aistingud tähendusrikkamaks ja avaramaks. Nii on näiteks katkendis, mis algab välise maailma kirjeldusega ja millega seotakse kujundlikkus:

Öösel liikusid pilved üle katuste, justkui suruks mingi nähtamatu jõud neid maadligi, kõdunevate lehtede poole, röske mulla embusse. Tundsin nende raskust, kui tegin enne magamaminekut akna lahti, et tube tuulutada, justkui oleks õuest veel peale jaheda värsket õhu sisse hoovanud ka nimetut nukrust ja pimedust, see salvestus kehasse, nii nagu päike ja soojus salvestuvad puudesse, aastaringidesse. Pimedus kasvab inimeste sees samamoodi. (Pihelgas 2022: 21)

Pilvede liikumist üle katuste on võimalik kujutleda pildiliselt, avatud aknast voolav jahe õhk mõjub puudutusena nahal, mulla ja lehtede mainimine toob meelde nende lõhna. Siis aga muutub see meelelisus abstraktseks, kujundlikuks: õuest hoo-vab sisse nukrust ja pimedust, mis kasvab inimese sisse samamoodi, nagu päike ja soojus salvestuvad puudesse. Ilm muutub metafooriks, mis kätkeb minategelase maailmatunnetust. Pihelgas tekitab kategoorianihke, pannes tunde (nukruse) käituma samamoodi nagu füüsilise nähtuse (õhu). Ühtpidi võib mõelda, et kuna minategelases oli nukrus juba enne olemas, tajub ta ümbritsevat keskkonda sellest lähtuvalt: välise keskkonna kirjeldus on niisiis sisetunde peegeldus. Teistpidi võib vaadelda tekstis peituvaid vastastikmõjusid. Välist keskkonda kirjeldatakse troostituna: jahe ilm, pilved liiguvad madalalt, lehed kõdunevad, pimedus. Vaatepilt kandub tegelase kehatajusse. See omakorda paneb minategelase tõlgendama ümbrust nukra ja rõhuvana. Sel puhul ei muutu kumbki teise kujundiks, vaid minategelane ja keskkond on kooskõlas.

Sama võtet on rakendanud Pihelgas ümberpööratult, andes kõigepealt üldistuse ning kirjeldades seejärel meelelisi detaile:

Aeg ise nagu katkematu pärastlõuna, pesu lehvib nööril ja linade alt saab läbi joosta, me oleme paljajalu, rohi on õuel maha tallatud ja jääb varvaste vahele kinni, floksid lõhnavad, kusagil kaugemal on kuulda jõe pahinat ja kaks korda päevas rongivilet. (Pihelgas 2022: 12)

See „[p]ärastlõuna heledus tähistab muretut lapsepõlve, nagu see peaks olema, turvalist ajatsooni, õnnelikku aega enne seda, kelle ja mille hämarus kaasa toob” (Luuk 2023: 127). Stseen on edasi antud kolme meele vahendusel: kompimismeel (paljajalu, rohi varvaste vahel), lõhnataju (floksid), kuulumismeel (jõgi ja rongivile). Kirjelduse alguses esineb kujund *aeg nagu katkematu pärastlõuna*. Lugejale edastatakse infot kahel tasandil: antakse abstraktne üldistus ja kirjeldatakse lapsepõlve aistinguid, mis seovad üldise aja kindla isikliku mälupildiga. Keskkonna meeleliste detailide kirjeldamine ja sellega abstraktsete mõistete sidumine on Pihelga tekstis oluline poeetiline võte.

Pihelga romaanis on enamikul lõhna otsesõnu mainimistel keskkonda kirjeldav funktsioon, samal ajal kui mõni lõhnakirjeldus omandab poeetiliselt ambivalentse tähenduse, vahendades tegelase subjektiivset maailmatunnetust. Kirjeldatud lõhnade seas on palju looduse lõhnu, aga esineb ka ruumide ja inimeste omi. Lõhnad, mis ei viita otseselt mõnele allikale, seostuvad romaanis sageli mälestuste või tunnetega. Pihelga teoses omistatakse kindel lõhn tihti peale nähtustele, seisunditele ja tajudele, millel üldiselt lõhna ei ole. Sellega muudetakse tunne või meeleseisund kehaliseks, otsekui füüsiliselt tajutavaks. Ühtlasi muudavad ootamatud lõhnaseosed ja -võrdlused teose poeetiliselt avaramaks ja rikkalikumaks: lõhnad ei kirjelda enam n-ö objektiivset maailma, ei ole pelgalt üldised aistingud, vaid tegelaste mälestuste ja meeleolude osa. Samamoodi on kirjandusteadlased Indrek Ojam ja Jaak Tomberg (2016: 290–291), analüüsid Balzaci ja Zola meelelisi kirjeldusi, osutanud, et osa meelelisi detaile on tähenduslikud, ideoloogilise laenguga ning peegeldavad ühiskondlikke hierarhiad, ent teised on justkui neutraalsed. Ka Pihelga romaani kolme osa võrdluses selgub, et esimeses, minajutustuse osas on rohkem selliseid lõhnu, millel puudub otsene reaalelu allikas, ning domineerivad need, millel on tugev allegooriline tähendus (näiteks *aja lõhn*, *mõttetult kulgeva elu lõhn*), mis aitavad edasi anda minategelase maailmatunnetust ja -taju. Teises ja kolmandas osas on lõhnadel pigem keskkonda kirjeldav funktsioon ning metafoorne ja subjektiivne lõhnataju jääb tagaplaanile. Selline erinevus viitab, et lõhnade kirjeldamise abil on võimalik kujutada ja avardada minajutustaja sisemaailma, tuua esile tema mõtteid ja tundeid.

Nagu eespool osutatud (Hörberg jt 2022), jagunevad lõhnad allikapõhisteks ja abstraktseteks. Laias laastus võib Pihelga teoses mainitud lõhnad jagada samamoodi: otsesele allikale viitavad ja need, mida on keeruline konkreetse objektiga seostada ja mis esinevad viitena mõnele ebamäärasele või metafoorsele tajuomadusele. Näiteks „tuba lõhnas tärpentini ja mootoriõli järele” (Pihelgas 2022: 57) viitab konkreetsele allikale, millest lõhn pärineb, iseloomustab teose keskkonda ning kui lõhn on lugejale tuttav, haakub see tema mälestuste ja kogemustega. Samal ajal leidub Pihelga poeetikas väga abstraktseid lõhnu, näiteks *ärevuse hõng* (Pihelgas 2022: 44) ja *suremiselõhn* (Pihelgas 2022: 176). Allikapõhiste ja abstraktsete lõhnakirjelduste vaheline piir ei

ole aga alati terav, sageli on see pigem pidevus kui binaarne vastandus. Näiteks lauses „Palatites on pleegitatud linade värske lõhn, kloori ja puhtuse lõhn, see meeldib patsientidele, selles on midagi turvalist ja rahustavat, hoolitsevat, head” (Pihelgas 2022: 107) on linade ja kloori lõhnale lisatud sõnad *värske* ja *puhtus*, mis ei seostu ühegi kindla allikaga ning seetõttu tähistavad ebamäära hõngu. Ometi tekib värsele ja puhtuse lõhnale mõeldes ettekujutus, milline see on – iga lõhn selle alla ei liigitu. Nii ühinevad siinkohal kaks Kluwicku (2023) osutatud lõhna funktsiooni: tuua esile kirjandustegelaste side oma keskkonnaga ning aidata lugejal tajuda maailma tegelaste perspektiivist. Eelkirjeldatud lõhn märgib, et patsientidel oli palatis meeldiv olla, nad tajusid hoolt, see mõjus turvaliselt ja hästi – nõnda on lõhna kaudu edasi antud õhkkond, mis palatis valitses. Lõhnade poeetiline potentsiaal peitubki Pihelga romaanis mitte niivõrd kirjeldavates ja allikapõhistes viidetes, kuivõrd abstraktsetes seostes.

Lõhnasõnad

Üks viis meelelisust kirjanduses esile tuua on kasutada tajumist väljendavaid verbe: *nägema*, *kuulma*, *haistma*. Kuid meeled võivad ka kokku sulada muude tegevustiku elementidega ning aistingu saab peita hoopis teistesse viidetes.

Lõhnadele viitamist saab otseseimalt uurida, otsides tekstis esinevaid sõnu, mida on lõhnadest rääkides kasutatud. Selleks toetun Urmas Sutropi (2001, 2002) uurimustele eesti meelelõhnade kohta. Levinumate lõhnasõnade väljaselgitamiseks palus Sutrop (2001: 5) 80 katseisikul nimetada seda, „mida me tunneme ninaga”. Kõige levinumad lõhna tähistavad sõnad olid *lõhn*, *hais*, *aroom*, *lehk*, *hõng*, *parfüüm* ja *ving* (Sutrop 2002: 6), millest esimest kolme peab Sutrop (2001: 6) põhinimedeks, viimast nelja aga mitte, kuna nende nimetamise sagedus oli väike.

Pihelga romaanis esineb kõige levinuma sõna *lõhn* tüve kokku 61 korral, sõnatüve *hais* 16 korral, *lehk* kolmel korral, *hõng* ja *ving* mõlemad üks kord ning *parfüüm* vaid korra liitsõnas *parfüümpudel*. Sõna *aroom* Pihelga romaanis ei leidu. Romaani ligi 60 000 sõna kohta ei ole see suur sõnade hulk, kuid lõhna tuleb ette ka teistsugustes seostes – nagu eespool öeldud, ei ole lõhnadest rääkimiseks tarvis mainida konkreetseid lõhnasõnu, ja sageli seda ei tehtagi.

Sutrop toob esile veel juhunimetusega mainitud 26 lõhnaga seotud sõna: „Kolm korda nimetati *vina*, kaks korda *niiskust*, *odööri*, *õhku*, *sooja*, *soojust*, *suitsu*, *tuult* ja *vinet* ning üks kord *erksust*, *karmu*, *kärsahaisu*, *kärssa*, *keltsa*, *kemikaale*, *kuiva*, *kui-vust*, *külma*, *lufti*, *maitset*, *märja*, *nohu*, *nuhet*, *siledust*, *tolmu* ja *tossu*” (Sutrop 2001: 6). Suurem osa neist haakub lõhnaga vähe või pole esmapilgul üldse sellega seotud. Kui vaadelda neidsamu sõnu ümbritsevat konteksti Pihelga romaanis, tuleb nii mõnegi puhul esile lõhnakonnotatsioon. Sõnad, mida tavapärast ei seostaks haistmisega, võivad ometi kätkeada lõhnaaistingut: sel viisil toimib näiteks sõna *niiske* – ilmselt sellepärast, et kõrge õhuniiskus parandab lõhnatundlikkust, võimaldades lõhnu paremini tajuda (Kuehn jt 2007). Kui öeldakse, et miski on niiske, tekitab see ilmselt kerge lõhnaseose. Kuigi järgnevates näidetes on rohkem viidatud niiskusele kui füüsikalisele omadusele, kaasneb sellega lõhna aimdus:

- 1) õuest imbub märkamatul moel niiskust [---]. (Lk 202)
- 2) õhu niiskus puudutab nahka ja kui sajab, pöörab ta näo piiskadele ahnelt vastu ja laseb neil voolata mööda laupa ja põski [---]. (Lk 136)
- 3) lõputu sügisodu vajas nende peale nagu taeva niiske hinged. (Lk 65)
- 4) tuul oli natuke niiske ja sametine [---]. (Lk 122)
- 5) Ma ei saa sellest niiskusest lahti, tead, vahel ma kardan, kui keldriukse lahti teen ja see hallituselõhn ninna lööb, kardan, et see on lõpuks nii mürgine, et niidab jalust maha. (Lk 93)
- 6) ma olen niiske ja vetruv ja rahulik nagu sammal [---]. (Lk 103)
- 7) hingab sisse suure sõõmu niisket, repetavate lehtede järele lõhnavat kevadet. (Lk 201)

Esimeses neljas näites võib niiske õhu ja/või tuulega seostuda spetsiifiline n-ö värske õhu lõhn. Viendas lauses on niiskus ja hallituselõhn seotud – lause teises pooles muutub hallituselõhn niiskuse sünonüümiks. Kui minajutustaja võrdleb end samblaga, võib niiskuse esiletoomine samuti seostuda samblale eriomase lõhnaga. Seitsmendas näites võimendab *niiske* järgnevalt mainitud lõhna kirjeldust.

Ent toodud näited kätkevad ka teose laiemat ideed. Kirikal (2023) on esile toonud, et enda kujutlemine samblana on üks viis, kuidas minategelane proovib leida lahendusi ebamugavatele reaktsioonidele – ta kutsub esile tajusid, mis sulatavad ta kokku keskkonnaga, lõhnadega, helidega, tekstuuridega, tapeedimustriga, seintega. Ka stseenis, kus „lõputu sügisodu” (Pihelgas 2022: 65) laskub vangistuses viibivate meeste üle, ei kujutata ilma ega rõskust pelgalt keskkondlike oludena, vaid sümboolse koormana. Udust ja niiskusest saab rõhuvate ja vaevavate jõududena toimides ajastu raskuste ja sotsiaalse ängi paralleel. Stseeni, kus minategelase ema väljendab hirmu, et hallituselõhn niidab ta jalust, võib käsitleda mitte üksnes otsese meelelise kogemusena, vaid ka metafoori või isegi allegooriana. See viitab elukogemuse talumatule raskusele – sellele, et elu võib olla niivõrd ängistav ja koormav, et halvab inimese füüsiliselt. Romaani temaatiline ja afektiivne kontekst toetab tõlgendust, et meelelisuse kaudu on edasi antud eksistentsiaalset pinget, kogu romaanis valitsevat raskuse ja rõhuvuse atmosfääri. Just meelelisi elamusi tekitavad detailid – lõhnad, helid, tekstuurid – vahendavad seda psüühilist ja eksistentsiaalset koormust.

Sutropi uuringust ilmneb, et ka sõna *tolm* on seostatud sellega, „mida me tuneme ninaga”. Seda sõna on Pihelga teoses mainitud 25 korral ning tolmu motiivile ehitas oma arvustuse üles Sveta Grigorjeva: „Mõnikord tundub, et Carolina Pihelga raamatute tegelik peategelane on tolmu. [---] Pihelga tekstid [---] on ise natuke nagu tolmu: peenterav substantis, mille märkamiseks ja nautimiseks on vaja valguse ja hämaruse kokkumängu, teatud staatilist tähelepanu, kiviks muutumist-muundumist, muidu neid justkui ei olekski olemas.” (Grigorjeva 2023) Tolmuga seostuvatel kujunditel on romaanis oluline roll ja umbes viiendik neist viitab lõhnadele.

- 8) igas uues elukohas kattis neid [asju] veidi teistsugune tolmu, mõnikord tihkjas ja peen, peaaegu lõhnatu [---]. (Lk 9)
- 9) mis mind [---] paneb ahnelt hingama sisse teetolmu [---]? (Lk 135)

- 10) aga kõige enam kerkis sellest minekust ta ninna kruusatee tolmu lõhn [---]. (Lk 164)
- 11) Kibe tolmu. (Lk 248)

Nendes lausetes on tolmu seotud otseselt lõhna või sissehingamisega ning *kibe* võib tähendada nii maitset kui ka lõhna. Kaheksandas ja üheksandas näites seostub tolmu lõhn mahajäetuse, üksinduse ja jõuetuse tundega. Kaheksandas lauses tähistab tolmu aja kulgu, mis on tühi, tähendusetu. Tolmu, mis katab ema asju ja on lõhnatu, laieneb emale endale ning viitab iseloomutusele ja tühjusele. Ursula Kluwick (2023: 237) on osutanud, et hingamine ja haistmine muudavad ilmseks, et elus keha ei ole kunagi maailmale suletud, vaid on sellega pidevas materiaalses suhtluses. Haistmine paljastab kehaliste piiride põhimõttelise läbilaskvuse, ja lõhna liigitamine „kehaliseks” peegeldab seda (Kluwick 2023: 238). Tolmu kirjeldamine sissehingatavana ja selle seostamine lõhnaga muudab ka tunded, mis sellega seostuvad, kehaliseks. Lõhnataju kaudu ollakse maailmaga seotud: haistmine tähendab, et hingame sisse ümbritsevat õhku ja kõike, mida see sisaldab (Kern-Stähler, Robertson 2023: 17). Poetilisel keelekasutusel on võime muuta tolmu, selle sissehingamine tähenduslikuks kujundiks: väliskeskkonna, tolmu omadused kanduvad edasi hetkedesse, tolmu ja sellega kaasnevad seosed hakkavad iseloomustama tegelase maailmataju, olekut ja suhtumist. Tolmu ei ole neutraalne ega tähendusetu, vaid sümboliseerib midagi seisma jäänud, mahajäetut või korratut ning osutab ühtlasi inimesele, kellega seoses see tekstis esineb. Seega kui kirjeldada ema asju tolmu kaudu, omandab emagi tolmu tunnused: seisma jäänud, staatiline, paigal püsiv, muutumatu.

Samuti toovad sõnad *õhk* ja *õhkuma* esile keele võime kujutada lõhnataju, nii et lõhna ei mainita. „Õhk on nii tihke, et seda hingata hästi ei saa [---]” (lk 30), „umbne õhk” (lk 82), „iga sõõm läppunud õhku tahab teda kuhugi tagasi viia” (lk 126), „Õhk oli toas siiski paks, nad pidid hingama üht ja sedasama rasket õhku” (lk 147), „igalt poolt õhkus kurbust ja läppunud raskust” (lk 95), „temast õhkus mulla ja heinte ja määrideõli ja tubaka lõhna” (lk 117). Neis näidetes on õhku ja hingamist kujutatud veelgi kehalisema tajuna. Samal ajal mõjub õhk koormavalt: ruum, kus hingatakse, on rusuv, mõjutab tegelase enesetunnet ning võtab kokku kirjeldatava olukorra raskuse. Nagu mainitud, aitab meeleline kujutamiski viis teose ruumi ette kujutada, sellesse sisse elada – Pihelgas tõmbab selle kaudu lugeja fiktsionaalsesse maailma.

Niisiis võib Pihelga romaanis lõhnaseos ilmnedas kaudselt, näiteks kui ühte fraasi on kokku pandud niiskus ja sammal; aga ka juhul, kui on mainitud läppunud, umbset, paksu õhku või kirjeldatud teetolmu sissehingamist. Lõhnaseosed tulevad esile veel paljudes teistes fraasides, mida ma siinkohal lähemalt ei analüüsi, näiteks „toiduaurusid täis söökla” (lk 145), „ahmis endasse veel ühe sõõmu unist sooja toa-õhku” (lk 159), „lõikab päeva lahti nagu aurava koogi, otse ahjust tulnu, sooja ja magusa” (lk 236), „tõstis ta endale veel ühe tüki sooja mahlast õunakooki” (lk 229), „tema õllest ja tubakast karedat hingust oli tunda” (lk 257). Järgnevalt uurin lähemalt lõhnade kujutamise võimekust anda edasi teose eri tähenduskilte.

Trauma ning ema ja tütre suhe

Pihelga romaani alguses esile toodud kodu lõhna kirjeldavas lauses on peidus paljud: poetika ja poliitika, ajalugu ja keha, trauma ja mälu ning ema ja tütre suhe. Kas ja kuidas on neid tasandeid lõhna mainimiste kaudu väljendatud?

Kohe romaani alguses leiduvad laused:

Või tegelikult peaks ütlema: see hais siin oli kodu hais, see tuttav, vastik, magusalt määnduv lehk, sest ükskõik, kuhu ka ema ei oleks kolinud või kui kauaks, lõhn tuli temaga kaasa ja võimatu oli öelda, kas see tuli kaasa asjade ja riietega või tema endaga, aga suurt vahet polnud, sest asjad olidki ema. [...] Aga see lõhn, tundub mulle, on kõigi nende hüljatud mälestuste, võidunud kurbuse ja aja lõhn, selline, mis ütleb kohe kõva häälega: vanasti. Ema muide ei olnud veel eriti vana, see polnud kusehaisune vanainimese lõhn, ta oli ju kõbus küll, polnud seitsekümmendki veel, askeldas, tegi natuke peenraid, käis pensionäridega väljasõitudel ja seenel. Ju see oli siis ikkagi asjadest kinnihoidmise lõhn, luhtunud unistuste külge klammerdumise ja määrdunud ebakindluse veider segu. Ema juures käies oli mul alati natuke hirm, et see võib külge jääda, et ma tulen tagasi koju ega saa sellest lahti. Kui selline lõhn peaks külge peaks [*sic!*] jääma, siis eluks ajaks. (Pihelgas 2022: 9–10)

Niisiis tähistatakse kohe teose alguses lõhna kujutamise kaudu ema ja tütre suhte ambivalentsust, mis kujuneb romaani keskseks teemaks. Selle keeruka ja vastuolulise suhte kaudu tuuakse esile, kuidas minevikutrauma võib põlvkonniti edasi kanduda. Eeltoodud tsitaadis on mõnel lõhnal või haisul konkreetne allikas (nt kusehais), suu-remal osal aga puudub füüsiline objekt, millele viidata – näiteks hüljatud mälestuste, võidunud kurbuse ja aja lõhn; asjadest kinnihoidmise lõhn. Hüljatud mälestused kannavad mõtet, et minevikust ei ole võimalik (emaga) rääkida, seda jagada ega mõtestada. Eмага kaasas käiv lõhn toob mälestused sellegipoolest esile. See tuletab meelde mineviku, mis püsib muutumatuna, mis tähendab, et minevikukogemustele pole võimalik ligi pääseda nii, et neile saaks uue tähenduse anda. See hoiab minategelast paigal, võimetuna elus edasi liikuma või midagi muutma. Sama tähendust kannab võidunud kurbuse ja aja lõhn – tundele on lisatud füüsiline omadus *võidunud*, mis viitab vanale, seisnule, veidi rääsunule. Kurbus on niisiis ebaseadlik tunne, mida pole hea „puudutada”. Asjadest kinni hoidmise lõhn viitab staatilisele ja muutumatuks, mis püsib ühtsena, seda ei saa tõlgendada ega uutesse seostesse seada.

Kõik need lõhnaga seotud fraasid ning asjaolu, et minajutustaja tegeleb rohkem mineviku kui olevikuga, viitab traumakogemusele. Traumaatilised mälestused ei ole suunatud kellelegi, see on üksildane olek; traumaatilised mälestused ärritavatest sündmustest võivad naasta aistingute, käitumise kordamisena või nende kombinatsioonina (Kolk, Hart 1991: 431). Minategelane ketrab pidevalt läbi lapsepõlvemälestusi: lõhnu, värve, helisid, puudutusi, tundeid ja hetki, keskmes on lapsepõlvkodu. Ta küsib: „Millal jõudis kätte see hetk, kus hakkasin elama rohkem minevikus kui tulevikus?” (Pihelgas 2022: 18), ja sedastab: „Lapsepõlv on kong” (Pihelgas 2022: 14). Natan Kellermann (2001: 260) on toonud välja, et emotsioonid, mida esimene

põlvkond ei ole suutnud teadlikult töödelda, kanduvad edasi teisele põlvkonnale, mille tulemusena lapsed omandavad alateadlikult oma vanemate allasurutud ja läbi mõtestamata kogemused. Romaani esimene osa püsib staatilisena, minategelane ei muutu, ent teose järgmistes osades avatakse minevikku. Selline kolme põlvkonna loo tervikuks sidumine suunab tõlgendama nii esimese osa minategelase tundeid kui ka tema ema kujutamist traumaatiliste minevikusündmuste, sõja ja poliitiliste olude kaudu. Pihelgas toob need edasi kanduvad emotsioonid esile kehalisel tasandil, aistingute kaudu. Mõte, et just keha talletab sündmusi, millest on keeruline kõnelda, iseloomustab Pihelga loomingut laiemalt: tema luulet analüüsides on filosoof Rita Niineste (2021: 129) esile toonud, et „Pihelga jaoks on just [keha] see, mis mäletab endist elu ja mille kaudu hinges toimuvat analüüsida”.

Eeltoodu näitas, et Pihelgas on omistanud lõhna nähtustele, mida tavapäraselt haistmisega ei seostata. Miks ei ole öeldud pelgalt „hüljatud mälestused, kurbus ja aeg” või „ema hoidis asjadest kinni”? Lõhna lisamine aitab vahendada minategelase maailmatunnetust ning rõhutada, et tema tajub olukorda just sel viisil – meeltega, kehaliselt. Ühtlasi toob lõhnataju esile ema ja tütre lahutamatus: nad on seotud, veetnud palju aega koos, ent see suhe on emotsionaalselt kurnav, väsitav ja teeb haiget – lähedus, mis on ühtaegu eemaletõukav ja paratamatu. Keha on säilitanud mälestuse, mida sõnaliselt ei osata või pole võimalik väljendada, ent see väljendub lõhna tajumise kaudu – kehas ladestunud tähendused omastab endale lõhn.

Kui raamatu esimeses lauses kõlas sõna *lõhn* neutraalselt, siis järgnev täpsustus – *hais* – on hinnanguline, andes selgelt märku, et mainitud aisting on ebameeldiv ja eemaletõukav. Kirjeldades asjade ebameeldivat lõhna ning sedastades, et asjad olidki ema, põimib minajutustaja nad ühte: eemaletõukav pole ainult lõhn, vaid kodu ja ema ise. Ideaalis peaks kodu pakkuma rahuliku olemise ja kindlustunde ruumi, võimalust hinge tõmmata ja tunda end hästi, turvaline kodu on inimese isedusele äärmiselt oluline (Annus 2019: 426). Ent Pihelga romaanis on kodu peletav, haisev, määrdunud ja lehkav, olles samal ajal minategelase enesetaju paratamatu osa. Selle väljaütlemise asemel sedastatakse maailmataju lõhna kujundi kaudu: kirjeldatud on, et ebameeldiv on lõhn, mitte ema, tema korter, kodu ja minevik. Samal ajal on kodu loonud järjepidevuse mineviku ja oleviku vahele, minategelane suhestub koduga pidevalt, kuid mitte helgelt ja positiivselt, vaid isegi jälestamise kaudu ning lõhnade kujutamine kujundlikus võtmes aitab seda jälestust edasi anda.

Mälu

Lõhnade võime mälestusi esile tuua on tugev – lõhnad tekitavad emotsioone ning enamasti ei saa sellele vastu seista (Beer 2007: 189). Seda lõhnade võimet on Pihelgas romaanis ka kasutanud:

Tuttav tunne viib ta kaasa – vahel on see sama terav kui siis, kui ta kukkus esimest korda, peopesad kohtusid kruusaga ja ta tundis, kuidas jasmiinid päriselt lõhnavad, läägelt ja lumivalgelt. (Pihelgas 2022: 293)

Kõris soonis, rahutus tungles veres, pani teda magades asemel visklema, ärkvel olles aga viis ammuste lõhnade, paikade ja puudutuste juurde. (Pihelgas 2022: 111)

Midagi õitseb, selle pildi sees on meelõhn, võib-olla on need kummelid või perovskiad, mis maja ääres puhmas kasvasid, aga võib-olla oli hoopiski kevad ja õunapuude õitsemise aeg. (Pihelgas 2022: 192)

Nendes näidetes on lõhnade mineviku esiletoomise võime ümber pööratud: kõigepealt on kirjeldatud minevikupilti, seejärel lisatud lõhn, mis sellega seostub. Vastupidine toimub aga niisamuti: „Kapi peal kuivab raudrohi, selle lõhn on tolmu ja seisnud nagu kõik need õhtud, mil tundus, et enam ei jaksa” (Pihelgas 2022: 30). Selles lauses on lõhna väljendatud ootamatu võrdluse kaudu. Kuivava raudrohu lõhn meenutab tegelasele minevikku, kuigi jääb lahtiseks, kas nii mõjub ainult tolmu või just tolmu raudrohi. Ent tolmu mainimine möödunud seoses annab jällegi aimu olnust kui millestki väsinust ja rusuvast, millega on hakanud seostuma kindel lõhn. See näide väljendab kunagi tajutud üksindust ja kurbust, ent taas kord selle väljaütlemise asemel seotakse see aistinguga. Üksinduse sõnastamine lõhna kaudu justkui osutab, et tegelane ei lasegi oma teadvusesse seda, mille see lõhn meelde toob. Lõhn on käivitanud mälestuse, kuid lugejale antakse see info edasi võrdluse kaudu.

Samuti toimub hüpe minevikukogemusse lauses „Toomingad lõhnavad nagu üksiolek, sõgedalt” (Pihelgas 2022: 28). Jällegi ei räägita minevikust otseselt, ent viide olnule on aimatav: elus on olnud hetki, mil üksiolekut on saatnud tugev toomingate lõhn. Mõne sõnaga on edasi antud minategelase minevikukogemus, ilma et seda tarvitseks pikemalt seletada. Sellistes poeetilistes konstruktsioonides toovad lõhnad afektiivselt esile mineviku hetki, lõhnad on meelde jäänud nende ajal tekkinud tunnetena. Samal ajal oleks võimalik eeltoodud lauset tõlgendada pelgalt võrdluse tasandil: toomingate intensiivse lõhna võrdlemine tundega muudab üksinduse kogemuse äärmiselt tugevaks, toomingate lõhn on justkui sümbol. Sõna *sõge* kehtib mõlema, nii lõhna kui ka üksioleku kohta – nii nagu toomingaõite lõhn võib üksioleki hulluks ajada. Sellisel juhul polegi vahest oluline, kas minategelane on olnud üksinda toomingate lõhna tajudes või mitte – ent eeltoodud lausele eelneb kirjeldus: „Mul oli üks päris oma koht jõe ääres, kus käisin pea iga päev istumas. Suur lame kivi toomingate kõrval.” (Pihelgas 2022: 28) See täpsustus seob toomingate lõhna minevikuga, mida tegelane iga päev endaga kaasas kannab.

Poliitika, ühiskondlikud muutused, ajalugu

Lõhna kaudu on romaanis edasi antud ka ühiskondlikud muutused, kaudselt isegi poliitilised olud, näiteks: „[---] selline oli aeg, ta haises nagu täie hooga käima läinud kompostihunnik” (Pihelgas 2022: 26). Kompostihunnik on midagi, kuhu on kuhjunud palju üleliigset, määnduvat, ent samal ajal kätkeb see võimalust muutuda millegiski uueks – selle kaudu kandub ajale samasugune tähendus. Taas pole sõnastatud

hinnangut aja kohta, ent võrdluse abil antakse ajale ometi mingi omadus. Siinkohal on aeg teistsugune kui eespool mainitud „katkematu pärastlõuna”, mis oli helge ja rõõmus. Kompostihunnikuga võrreldakse ühiskondlikke muutusi, mis leidsid aset Nõukogude Liidu lagunemise järel, ent „katkematu pärastlõuna” kuulub subjektiivsesse aega, kui sotsiaalsed olud ja isiklikud suhted ei olnud veel lapseas minategelast negatiivselt mõjutanud.

Poliitiline õhustik on kätketud ka järgmisse tsitaati: „Serjožalt oli tööpoolest tulnud kiri, seda kolmnurkset varandust hoiti kõigepealt käes nagu imet, siis nuusutati, sel oli justkui kerge püssirohu maik juures – või kujutasid nad seda kõigest ette –, pika teekonna lõhn aga igatahes [---]” (Pihelgas 2022: 173). Jutt on kirjast, mis tuli minategelase vanaema Maša vennalt, kes oli sõdurina rindel. Lõhnad annavad edasi sõjaaega ja vihjavad sellele, et kiri tuli kaugelt. Pika teekonna lõhn on igaühe jaoks erineva tähendusega. Kuigi „kerge püssirohu maik” on konkreetsem tajukirjeldus, antakse sellegi abil edasi ideed, et kiri kirjutati rindel.

Ajastu poliitilist olukorda kätkeb ka selline napp lause: „Laibad haisevad jõledalt” (Pihelgas 2022: 183). See kirjeldab sõjaaja keskkonda, milles Maša viibis. Ebameeldiva lõhna abil antakse edasi isiklikku kogemust, ent samal ajal iseloomustab see tollast aega üldiselt. Samuti kirjeldab Mašat ümbritsevat õhustikku lause: „Kunagi hiljem mõtleb Maša sellele, kuidas kõik haiglad on nii ühesugused, kõik nad on alati täis kõhivaid kummitusi, suremiselõhna ja tekkide summutatud vaikust [---]” (Pihelgas 2022: 176). Peale tollaste ühiskondlike olude kirjeldamise on neis kahes lauses peidus see, kust sai alguse trauma, mida teose tänapäevane minategelane endas kannab – sõjaaja sündmustest, rõhuvast ja ängistavast keskkonnast, mida muu hulgas on kujutatud lõhnade kaudu.

Keha

Lõhna tundmine on kehaline ja isiklik aisting, seega muudab lõhna omistamine tunde, hoiakule või hinnangule selle taju kehaliseks kogemuseks. Näiteks kirjeldusega „kõigel on allakäigu maik juures, ebaluse ja unetuse, mõttetult kulgeva elu lõhn” (Pihelgas 2022: 35) iseloomustab minategelane oma ema elu. Kui see asjaolu oleks sõnastatud otse: „ema elu on mõtetu”, oleks see arvamusaavaldus, seisukohavõtt, väide, millega on võimalik vaielda ja mille saab küsimuse alla seada. Ent lõhna kaudu väljendamine muudab mõttetuse-tunde peaaegu kehaliseks kogemuseks. Lõhn võib tähistada siinkohal õhustikku, üldist taju, ümbrust, ja kujundlik väljendus lisab sellele subjektiivsuse: ema juures mõttetult kulgeva elu lõhna tunneb minategelane – isiklikku taju on keerulisem küsimärgi alla seada kui arvamust.

Samuti on tunne otsekui kehaline kogemus fraasis, kus teismeline Leida istub vanema mehe autosse: „Auto lõhnas naha, bensiini ja võõra elu järele” (Pihelgas 2022: 276). See lause on tseugma, semantiline anomaalia: öeldist on kasutatud mitme semantilises või süntaktilises mõttes ebavõrdse lauseliikme kohta (VSL 2012). Naha ja bensiini lõhn kirjeldavad füüsilist keskkonda, võõras elu aga kirjandustegelase maailmataju ja tunnetust konkreetsetes olukorras. Selles stseenis on auto nii füüsi-

line kui ka mõtteline ruum, milles olevad objektid peegeldavad kellegi teise elu, mis mõjub võõrana. Ent ei öelda, et auto tundus tegelasele võõras, vaid ta haistab seda nii, et koos naha ja bensiini lõhnaga muudab see ka vaimse taju kehaliselt tuntuks. Fraas *võõras elu* väljendab eraldatust ja üksindust, mida tegelane tajub autosse istudes, haistmismeele kasutamine distantsti ja võõristustunde kirjeldamisel muudab need sama kaheldamatuks faktiks kui naha ja bensiini lõhna.

Kokkuvõte

Carolina Pihelga romaan „Vaadates ööd” on teos, milles lõhna mainimised ei kirjelda üksnes keskkonda, vaid ka tegelaste sisemaailma ja seisundeid, samuti suhteid ja ajastut. Ühtlasi on nende abil ühendatud minevik ja tulevik, indiviid ja keskkond ning lõhnade omistamine meeleseisunditele muudab need justkui kehaliseks kogemuseks. Lõhnataju on üks raskemini keeles väljendatavaid aistilisi kogemusi, sest lõhnade jaoks puudub kindel sõnavara, mistõttu tuleb sageli kasutada võrdlusi ja metafoore.

„Vaadates ööd” koosneb kolmest osast, mis avavad kolme naise – vanaema, ema ja tütre – lood. Põlvkondadeülese narratiivi keskmes on trauma ja keerulised ematütre suhted. Lõhnade ja muude meeleliste detailide kujutamine vahendab ideed, et trauma ladestub kehasse ja igapäevaellu, ühtlasi on sellise poeetilise võtte abil kirjeldatud emade ja tütarde suhte ambivalentset iseloomu, selle lähedust ja eemale tõukavust.

Lõhnade mainimised Pihelga teoses jagunevad kaheks. Allikapõhised lõhnad kirjeldavad otseselt keskkonda (nt looduse või ruumide lõhnad, kloori ja linade lõhn haiglas) ning aitavad lugejal ette kujutada tegevuspaika ja atmosfääri. Ebamääraseid või poeetilisi lõhnad (nt „aja lõhn”, „mõttetult kulgeva elu lõhn”, „ärevuse hõng”) edastavad tegelaste maailmakogemust, need võivad muutuda metafooriks või allegooriaks, ent siduda ka teose temaatilised keskmed. Lõhnade mainimise abil on võimalik vahendada tegelaste mälestusi, sageli valulikke ja sõnastamatuid, mis viitavad põlvkondadeülesele traumale; samuti anda edasi ajaloolist ja poliitilist mõõdet, luua ajastulist õhustikku ja osutada trauma algallikatele. Lõhnade kujutamine poetiseerib tegelaste kogemusi ning vahendab nende sisemaailma ja tundeid. Lõhnapoeetika on Pihelga teose oluline osa, mis suhestub afekti- ja meeleuuringutega nüüdis-kirjanduses.

VEEBIVARAD

VSL = Võõrsõnade leksikon 2012. <https://arhiiv.eki.ee/dict/vsl/vsl.html>

KIRJANDUS

Annus, Epp 2019. Maakodu Eesti NSV-s. Kultuurilised kujutelmad ja argised asjad. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 425–440. <https://doi.org/10.54013/kk739a1>

- Beer, Bettina 2007.** Smell, person, space and memory. – *Experiencing New Worlds*. (Person, Space and Memory in the Contemporary Pacific 1.) Toim Jürg Wassmann, Katharina Stockhaus. New York: Berghahn Books, lk 187–200.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv287sfh6.16>
- Classen, Constance; Howes, David; Synnott, Anthony 1994.** *Aroma: The Cultural History of Smell*. London–New York: Routledge.
- e. g. s. 2023.** Vaadates ööd läbi udu, läbi klaasi, läbi mineviku. – *Värske Rõhk*, nr 86, lk 112–115.
- Grigorjeva, Sveta 2023.** Tolmust ja naistest. – *Sirp* 6. I, lk 32.
- Hsu, Hsuan L. 2020.** *The Smell of Risk: Environmental Disparities and Olfactory Aesthetics*. New York: New York University Press.
<https://doi.org/10.18574/nyu/9781479807215.001.0001>
- Hörberg, Thomas; Larsson, Maria; Olofsson, Jonas K. 2022.** The semantic organization of the English odor vocabulary. – *Cognitive Science*, kd 46, nr 11, lk 1–31.
<https://doi.org/10.1111/cogs.13205>
- Kellermann, Natan P. F. 2001.** Transmission of Holocaust trauma – an integrative view. – *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, kd 64, nr 3, lk 256–267.
<https://doi.org/10.1521/psyc.64.3.256.18464>
- Kern-Stähler, Annette; Robertson, Elizabeth 2023.** Literature and the senses: An introduction. – *Literature and the Senses*. (Oxford Twenty-first Century Approaches to Literature.) Toim A. Kern-Stähler, E. Robertson. Oxford: Oxford University Press, lk 1–27.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780192843777.003.0001>
- Kirikal, Merlin 2023.** Et ema kumaks. – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 1128–1131.
- Kluwick, Ursula 2023.** A sanitary sense of smell: Olfaction and bodily boundaries in Victorian writing. – *Literature and the Senses*. (Oxford Twenty-first Century Approaches to Literature.) Toim Annette Kern-Stähler, Elizabeth Robertson. Oxford: Oxford University Press, lk 236–252. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192843777.003.0013>
- Kolk, B. A. van der; Hart, Onno van der 1991.** The intrusive past: The flexibility of memory and the engraving of trauma. – *American Imago*, kd 48, nr 4, lk 425–454.
- Kuehn, Michael; Welsch, Heiko; Zahnert, Thomas; Hummel, Thomas 2007.** Changes of pressure and humidity affect olfactory function. – *European Archives of Oto-Rhino-Laryngology*, kd 265, lk 299–302. <https://doi.org/10.1007/s00405-007-0446-2>
- Luuk, Lilli 2023.** Mälujäljed pimeduses. – *Vikerkaar*, nr 3, lk 126–129.
- Majid, Asifa; Roberts, Seàn G.; Cilissen, Ludy; Emmorey, Karen; Nicodemus, Brenda; O'Grady, Lucinda; Woll, Bencie; LeLan, Barbara; Sousa, Hilário de; Cansler, Brian L.; Shayan, Shakila; Vos, Connie de; Senft, Gunter; Enfield, N. J.; Razak, Rogayah A.; Fedden, Sebastian; Tufvesson, Sylvia; Dingemanse, Mark; Ozturk, Ozge; Brown, Penelope; Hill, Clair; Le Guen, Olivier; Hirtzel, Vincent; van Gijn, Rik; Sicoli, Mark A.; Levinson, Stephen C. 2018.** Differential coding of perception in the world's languages. – *Psychological and Cognitive Sciences*, kd 115, nr 45, lk 11369–11376.
<https://doi.org/10.1073/pnas.1720419115>
- Marling, Raili; Talviste, Eret 2022.** Võõristusest läheduseni. Kehad ja meeled Emil Tode „Raadios”. – *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 387–403. <https://doi.org/10.54013/kk773a1>

- Mossner, Alexa Weik von 2017.** *Affective Ecologies: Empathy, Emotion, and Environmental Narrative*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Niineste, Rita 2021.** Teokarp, mis mäletab endist elu. – *Vikerkaar*, nr 3, lk 126–129.
- Ojam, Indrek; Tomberg, Jaak 2016.** Stseenilise oleviku mõjujõust kirjandusliku realismi esteetikas. – *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 281–298. <https://doi.org/10.54013/kk701a3>
- Olofsson, Jonas K.; Rogalski, Emily; Harrison, Theresa; Mesulam, M-Marsel; Gottfried, Jay A. 2013.** A cortical pathway to olfactory naming: Evidence from primary progressive aphasia. – *Brain*, kd 136, nr 4, lk 1245–1259. <https://doi.org/10.1093/brain/awt019>
- Pihelgas, Carolina 2022.** *Vaadates ööd*. Tartu: Kaksikhammas.
- Rindisbacher, Hans J. 1992.** *The Smell of Books: A Cultural-Historical Study of Olfactory Perception in Literature*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.23363>
- Salih, Rifaat Salman 2024.** The relationship between literature and the senses. – *International Journal of English Language, Education and Literature Studies (IJEEL)*, kd 3, nr 3, lk 70–76. <https://doi.org/10.22161/ijeel.3.3.13>
- Sutrop, Urmas 2001.** Lõhnad meie keeles. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 5–12.
- Sutrop, Urmas 2002.** *The Vocabulary of Sense Perception in Estonian*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Toodo, Berit 2016.** Maitse- ja lõhnasõnade tõlkimisest inglise-eesti suunal. Magistritöö. Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut.
- Vaiksoo, Jaanus 2012.** Lõhnav Palanumäe. – *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 346–359. <https://doi.org/10.54013/kk654a3>
- Vaino, Maarja 2020.** Tuttav lõhn sünnist saati. Lõhnamotiive Viivi Luige loomingus. – *Looming*, nr 6, lk 853–864.

Piret Põldver (sünd 1985), Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetooli doktorant-nooremteadur (Ülikooli 16, 51003 Tartu), piret.poldver@gmail.com

The poetics of smell in Carolina Pihelgas's novel "Looking at the Night"

Keywords: poetics of smell, memory, trauma, mother–daughter relationship, corporeality, sensuousness, affective literature

This article explores the representation of the sense of smell in Carolina Pihelgas's novel "Looking at the Night" (*Vaadates ööd*, 2022). Among the senses, smell is particularly difficult to capture in language, often requiring the use of metaphors, comparisons, and figurative expressions. In Pihelgas's work, smells are not employed merely to describe the environment but also to mediate the characters' inner lives, memories, traumas, and intergenerational experiences.

The novel consists of three parts, recounting the stories of grandmother, mother, and daughter. Smells weave these narratives together, signifying both personal and

historical experiences: they evoke trauma, the ambivalence of the mother-daughter relationship, the preservation of memory, as well as broader political and social conditions. Pihelgas often attributes smells to phenomena that lacks them literally (“the smell of a life drifting meaninglessly”, “the scent of anxiety”), thereby rendering emotions corporeal and poetic. The analysis identifies two types of olfactory descriptions: source-based smells (e.g. of rooms, nature, objects), which create a realistic atmosphere and connect characters to their surroundings; and abstract or poetic smells, which convey feelings, memories, and affective experiences.

The article situates Pihelgas’s poetics within the framework of sensory studies, suggesting that smells contribute to the novel’s emotional tension and its atmosphere of gravity. The poetics of smell functions as a bridge between body, memory, and history, linking intimate, personal experience with cultural and intergenerational trauma.

Piret Põldver (b. 1985), University of Tartu, Chair of Estonian Literature, doctoral student and junior researcher (Ülikooli 16, 51003 Tartu), piret.poldver@gmail.com